

Common teachings of Molavi and Eckhart about Pantheism, Love and Seclusion^۱

Maryam Afshartehrani^۲

PhD Student, Department of Persian Language and Literature, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Ali-Asghar Halabi^۳ (Corresponding Author)

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Ahmad Khayali Khatibi^۴

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Received: ۲۳/۰۹/۱۴۰۳ Accepted: ۱۵/۱۲/۱۴۰۳

Abstract

This research explores the common teachings of Molavi (Rumi) and Eckhart regarding three essential concepts: pantheism, love, and seclusion. It is well-established that the central theme of mysticism is "God," and mystics strive to establish a spiritual connection between God and humankind. Molavi, the Persian Muslim mystic of the ۱۳th century, and Meister Eckhart, the Christian mystic of the same period, both addressed this profound subject eloquently, inviting humanity across all times and places toward God through a transhistorical and trans geographical perspective. However, the relative

^۱ Extracted from Ph.D.Thesis, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran .

^۲ maryam.afshartehrani@Yahoo.com

^۳ Ali.Halabi@ iauctb.ac.ir

^۴ ahmadkhatibi^۸۴۰@yahoo.com

obscurity surrounding Eckhart stems from his condemnation by the Church, which accused him of heretical statements, particularly concerning pantheism, leading to the confiscation of his works.

On the other hand, the foundation of all mystical schools—whether Islamic or Christian—is pantheism. Both Molavi and Eckhart emphasized this concept, and scholars widely regard them as pantheistic mystics. Undoubtedly, mystics connect with God through their hearts, attain unity through love, and view detachment from others and the practice of seclusion as a pathway to fostering divine love.

This study, based on a descriptive-analytical method, investigates the mystical concepts of pantheism, love, and seclusion in Molavi's poetry and Eckhart's thoughts, presenting their most significant shared teachings.

Keywords: Pantheism, Love, Seclusion, Molavi, Eckhart

Extended Abstract

The fundamental theme of mysticism is "God," and mystics strive to establish a spiritual connection between God and humankind. Molavi, the Persian Muslim mystic of the ۱۳th century, and Meister Eckhart, the Christian mystic of the same period, were nearly contemporaries. Both sought to address this profound subject in an eloquent manner, inviting humanity across all times and places toward God through a transhistorical and trans-geographical perspective.

On the other hand, pantheism serves as the foundation of all mystical schools, whether Islamic or Christian. Both Molavi and Eckhart emphasized this concept, and scholars widely regard them as pantheistic mystics. Mystics experience God through the heart, attain unity through love, and view detachment from worldly affairs and seclusion as a means of fostering divine love.

This study aims to examine the mystical concepts of pantheism, love, and seclusion from the perspective of these two esteemed mystics. The findings suggest that their mystical essence outweighs their philosophical inclinations. The titles "Molavi" (for Jalal al-Din Muhammad Balkhi) and "Meister" (for Eckhart) further reinforce their status as spiritual guides, similar to the concept of a Sheikh or master in Christian mysticism. In essence, Molavi and Eckhart serve as the luminous voices of mysticism, which focuses on understanding various dimensions of human existence and achieving divine and universal knowledge through self-awareness. Listening to their teachings may provide meaningful insights for the modern world.

Keywords: Pantheism, Love, Seclusion, Molavi, Eckhart

The statistical population and sample size of the works under consideration in this study (Molavi's work and Eckhart's work) are as follows:

The complete text of the six books of Masnavi Ma'navi by Molavi, based on the corrected edition by Reynold Nicholson, and the complete text of the Parisian Questions by Meister Eckhart, originally in German, with this study using the English translation of the book. (MASTER ECKHART, PARISIAN QUESTIONS AND PROLOGUES, Translated with an Introduction and Notes by ARMAND A. MAURER, C.S.B., PONTIFICAL INSTITUTE OF MEDIAEVAL STUDIES, TORONTO, CANADA)

This study follows a descriptive-analytical method, utilizing library-based resources. The research focuses on textual units such as words, phrases, verses, and expressions, treating them as "data" to be analyzed. After thoroughly examining these data, their scope and contextual boundaries are determined. The shared mystical teachings of Molavi and Eckhart regarding pantheism, love, and seclusion are then interpreted and categorized.

Findings indicate that pantheism forms the core of all mystical traditions, and mystics throughout history have sought to maintain the divine connection between God and humanity. As a key concept in theoretical mysticism, pantheism holds significant importance in both Eastern and Western mystical traditions. While its interpretations vary widely—and sometimes contradict each other—scholars generally agree that both Molavi and Eckhart belong to the pantheistic school of thought, regarding existence as a unified whole.

The simplest definition of it is as follows: God is everything, and everything is God. God is the whole, and the whole is God. God is the world, and the world is God. Existence is one, and that one is only God, while all else is merely manifestations and reflections of that sacred existence.

Pantheism and related concepts such as non-existence, non-existence within existence, annihilation, detachment, devotion, severance, renunciation, non-attachment, cutting worldly ties, and abandonment are often placed within the same semantic category. Since it requires a language beyond philosophy and rational thought and belongs to the realm of "the science of secrets," mystics sometimes encounter paradoxical expressions when attempting to explain it. These two great mystics, too, are no exception to this rule.

Conversely, the mystic perceives themselves as nothing in the face of God's greatness. The essence of this notion is that existence is exclusive to God, and everything beyond Him is merely His manifestation and reflection. In other words, God is absolute existence.

Based on this definition, it can be said that the intensity and perfection of His being lead to a "love" for manifestation and appearance. Likewise, when humans attain knowledge of God, they develop "love" for Him. In reality, the God of religions is a God who can be loved and with whom one can find intimacy—the very God who bestows both blessings and trials upon His servants.

The God of mystics is a beloved and cherished one. Molavi and Eckhart believe that “Whoever is parted from their own source, Will long to return to the union's course”. In other words, human beings were initially united with God, but for certain reasons, they became separated from this primordial unity and the realm of meaning. This separation led to numerous spiritual and psychological afflictions:

Since they cut me from the reed bed,

My cries have made both men and women shed.

To heal this wound and return to one's true origin, one must attain knowledge and recognition of God. This awareness is only achieved through the arduous and indescribable path of love for the supreme truth—God:

Whatever I speak to unveil love's art,

When love appears, words fall apart.

Loving God means directing one's entire attention toward Him, sometimes even withdrawing from oneself and from creation. In the language of mystics, this is referred to as “embracing seclusion”.

Seclusion, the act of withdrawing from conversation, seeking solitude, and embracing detachment and isolation, allows one to constantly remember the eternal and everlasting Beloved by stepping away from humanity and retreating to a quiet corner. Various mystical texts offer numerous definitions of seclusion, all sharing the belief that cutting ties with creation is a path to God.

Ultimately, the profound mystical concepts of pantheism, love, and seclusion are deeply intertwined and inseparable. The appeal of exploring the shared teachings of Molavi and Eckhart lies in their many commonalities, which enable a transhistorical and trans-geographical dialogue. Both are pantheistic mystics, yet love resonates far more powerfully in Rumi's vision, while Eckhart regards detachment—seclusion and disconnection—as the highest virtue. Rumi and Eckhart are eloquent voices of mysticism, and heeding their precious teachings can provide a meaningful guide for living better amidst the alienation of the present age.

آموزه‌های مشترک مولوی و اکهارت درباره وحدت وجود، عشق و عزلت^۵

مریم افشار طهرانی^۶

دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

علی اصغر حلبی^۷ (نویسنده مسئول)

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

احمد خیالی خطیبی^۸

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۲۳/۰۹/۱۴۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۵/۱۲/۱۴۰۳

چکیده

در این پژوهش برخی از آموزه‌های مشترک مولانا و اکهارت درباره سه مفهوم وحدت وجود، عشق و عزلت مورد بررسی قرار گرفته است. می‌دانیم که بنیادی‌ترین موضوع عرفان «خدا» است و تلاش عارفان برای ایجاد ارتباط معنوی بین خدا و انسان است، مولانای مسلمان ایرانی در قرن هفتم و مایستر اکهارت مسیحی در قرن سیزدهم میلادی که تقریباً با یکدیگر معاصر بودند کوشیده‌اند با زبانی شیوا به این مهم پرداخته و با نگاهی فراتاریخی و فراجغرافیایی بشریت را در همه زمان‌ها و مکان‌ها به سوی خدا فراخوانند، هر چند که راز

^۵ مستخرج از رساله دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

^۶ maryam.afshartehrani@Yahoo.com

^۷ Ali.Halabi@iauctb.ac.ir

^۸ ahmadkhatibi۸۴۰@yahoo.com

ناشناخته ماندن اکهارت به دلیل محکومیت وی از سوی کلیسایی است که وی را متهم به شطحیات که اغلب آن‌ها درباره وحدت وجود است، دانسته و آثار وی را توقیف کردند.

از سویی دیگر اساس و بنیان همه مکاتب عرفانی اعم از اسلامی و مسیحی «وحدت وجود» است. مولانا و اکهارت بدان عنایت ویژه‌ای داشتند و اغلب اندیشمندان از هر دوی ایشان به عنوان عارفان وحدت وجودی یاد می‌کنند. پر واضح است که عارف با قلب خویش خدا را می‌شناسد و به مدد عشق به وحدت می‌رسد و بریدن از خلائق و عزلت‌گزینی راهی برای عشق ورزیدن به خداست.

در این پژوهش که مبتنی بر روش توصیفی-تحلیلی است، مفاهیم عرفانی وحدت وجود، عشق و عزلت را در اشعار مولانا و افکار اکهارت دریافته و سپس به تبیین مهم‌ترین آموزه‌های مشترک ایشان پرداخته شده است.

واژه‌های کلیدی: وحدت وجود، عشق، عزلت، مولوی، اکهارت

۱. مقدمه

این پژوهش سعی دارد مفاهیم عرفانی «وحدت وجود»، «عشق» و «عزلت» را از دیدگاه دو عارف گرانقدر یعنی مولانا و مایستر اکهارت مورد بررسی قرار دهد. پیش از ورود به بحث اصلی، باید گفت چرا از ایشان به عنوان عارف یاد می‌شود؟ می‌دانیم که فیلسوف از راه تعقل، اندیشه و استدلال به خدا می‌رسد و عارف از راه دل و کشف و شهود؛ در یک تقسیم‌بندی علمی و کلی باید گفت که پس از قرون وسطی «الهی دانان» به دو دسته تقسیم می‌شوند: گروهی بر باور «بفهم تا ایمان بیاوری» هستند که همان فلاسفه هستند و گروهی دیگر اعتقاد به این جمله دارند: «ایمان بیاور تا بفهمی»، اینها همان عرفا هستند. با توجه به یافته‌های پژوهش وزنه عارف بودن ایشان بر فیلسوف بودن غالب است. (پای استدلالیان چوبین بود)؛ تا جایی که لقب «مولوی» برای جلال‌الدین محمد بلخی و «مایستر» برای اکهارت به معنای مرشد، شیخ، بزرگ، پیشوا در عرفان مسیحی تأیید کننده این مسئله است. در واقع مولوی و اکهارت، زبان روشن عرفانند، عرفانی که تکیه‌اش بر شناخت ابعاد مختلف آدمی است و از این خودشناسی به معرفت خدا و جهان نیز دست می‌یابد. پس گوش-سپردن به سخنان این دو، شاید بتواند راهگشای مناسبی برای عصر حاضر باشد.

۱-۱. بیان مسئله

وحدت وجود، عشق و عزلت مفاهیمی هستند که در آثار مولوی به ویژه شش دفتر مثنوی و اندیشه‌های اکهارت پر بسامد هستند البته می‌دانیم که ترجمان زبان عرفان به دلیل اکتشافی و شخصی بودن که نقطه مقابل اکتسابی و عمومی بودن است، گاهی روشن نیست و گاهی معادل‌های معنایی دارد. در این پژوهش با توجه به

این اصل، برای رسیدن به وحدت وجود از مفاهیمی نظیر اتحاد، عدم، فنا، نیستی، وارستگی و نظایر آن هم بهره گرفته‌ایم. درباره عشق می‌توان گفت گاهی آن را مقابل عقل جزئی قرار داده، در برخی موارد معادل محبت و گاهی اتحاد و یگانگی عاشق و معشوق است. با توجه به مطالعات انجام شده، عزلت را می‌توان مترادف تبئل، خلوت، انقطاع و مفاهیمی از این قبیل دانست هم‌چنین عزلت از نظر معنایی هم‌ردیف «خلوت» است هر چند اندیشمندانی هستند که بین این دو واژه تفاوت قائل شده‌اند.

در نهایت باید گفت: بین اندیشه‌های مولانای شرقی و افکار مایستر «مرشد» غربی شباهت‌هایی نهفته - است که غور در آنها ما را وارد دنیایی از عرفان می‌نماید که روح سرگشته انسان امروزی را سیراب نموده و به سرمنزل مقصود هدایت می‌نماید. با توجه به روش تحقیق این پژوهش که توصیفی - تحلیلی است، ابتدا ابیات، عبارات، کلام، تفاسیر مربوط به آن‌ها را یافته، داده‌ها را گردآوری نموده؛ سپس با توجه به موضوع پژوهش طبقه‌بندی کردیم که در این بخش مفاهیم مشابه نیز در آن گنجانده شده است و در نهایت پس از تحلیل یافته‌ها و تعیین محدوده کار، به بررسی بارزترین آموزه‌های مشترک مولوی و اکهارت درباره وحدت - وجود، عشق و عزلت همراه با شاهد مثال پرداخته شده است.

۱-۲. پیشینه پژوهش

پژوهش‌هایی که مستقیم به بررسی سه مولفه یاد شده در عنوان مقاله و در تطبیق با شخص مولانا و اکهارت باشد؛ زیاد نیست. با این وجود به ذکر نمونه‌هایی می‌پردازیم: کتاب «آینه‌های نیستی: الهیات سلبی در آثار مولانا و مایستر اکهارت» به قلم اشکان بحرانی، اولین اثر مقایسه‌ای در مورد الهیات سلبی مولانا و مایستر اکهارت است. در این کتاب به «الهیات سلبی» به عنوان یکی از مهم‌ترین رویکردهای مطرح در الهیات جدید توجه شده و نگارنده سعی داشته پس از ارائه تعریفی از این مقوله و احصای بن‌مایه‌های آن، استعاره‌های اصلی نگرش سلبی را طرح و سیر تاریخی رویکرد سلبی را در الهیات اسلامی و مسیحی مرور نماید. وی سپس با تمرکز بر آثار «مولانا جلال‌الدین رومی» و «مایستر اکهارت» به ابعاد هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و زبان‌شناختی الهیات سلبی و همچنین پیامدهای این رویکرد و تأثیرات آن بر دیگر آموزه‌های اساسی الهیاتی در آثار آنان پرداخته است و در جمع‌بندی نهایی به تأثیر سلبی‌گروی بر آموزه‌های اساسی مولانا و اکهارت پرداخته شده است و به ثمرات توجه به الهیات سلبی و برکات روی آوردی به اندیشه‌های سلبی این دو تن در زندگی امروز نیز اشاراتی شده است اما پژوهش پیش رو با توجه به مفاهیم وحدت وجود، عشق و عزلت مقایسه‌ای بین مثنوی مولانا و رساله پاریسی مایستر اکهارت انجام داده که بسیار محدودتر از کتاب «آینه‌های نیستی» است و آنچه که در ادبیات تطبیقی از اهمیت به‌سزایی برخوردار است

بیان وجوه اشتراکات و افتراقات می‌باشد. اشکان بحرانی و قاسم کاکایی (۱۳۸۸) در مقاله «همانستی نفس و الوهیت از دیدگاه مولانا و اکهارت» که به مضمونی کلیدی در بعد وجود شناختی می‌پردازند. باید گفت که در این مقاله الهیات سلبی به منزله رویکردی پر رونق در الهیات عرفانی و در الهیات جدید است. ابتدا مقصود از تعبیر «همانستی خدا و نفس» مطرح و پس از طرح و تشریح جنبه غیر مخلوق نفس، سه رویکرد عمده مولانا و اکهارت در خصوص امکان همانستی یعنی «امکان همانستی ذات نفس و ذات خدا»، «تباین خدا و نفس» و «همانستی در عین اختلاف» بررسی می‌شوند. در انتها نیز در خصوص امکان رسیدن به نظر نهایی مولانا و اکهارت درباره امکان همانستی خدا و نفس مطالبی ارائه می‌شود. تفاوت عمده‌ای که با پژوهش پیش‌رو دارد در این است که موضوع همانستی به تعبیر بنده درباره وحدت وجود است در حالی که در این مقاله علاوه بر وحدت وجود به دو کلید واژه دیگر هم پرداخته شده است. همچنین قاسم کاکایی (۱۳۸۶) در مقاله «نیستی» و کارکرد آن در مباحث الهیات در نگاه مولانا و مایستر اکهارت» به یکی از تفاوت‌های مهم «فیلسوف» و «عارف» می‌پردازد و اولی را در جست‌وجوی معرفت در باب «هستی» و وجود می‌داند و دومی را در پی وصول به «نیستی» و عدم. در این مقاله معنای نیستی از دیدگاه دو عارف بزرگ شرق و غرب، مولوی و اکهارت که همزمان بودند روشن شده و به بررسی رابطه این دیدگاه با نظریه وحدت وجود و نیز بررسی تاثیر آن در پیدایش یک نوع الهیات سلبی، پرداخته و تفاوت آن با این مقاله در این است که کتاب‌های مثنوی و سؤالات پارسی چگونه به مفهوم نیستی پرداخته است. فرشته ندری ایبانه و محمد ابراهیم ترکمانی (۱۳۹۵) در مقاله «بررسی نظریه وحدت وجود و مبانی آن از نظر جلال الدین رومی و ارستگی از دیدگاه اکهارت و مولوی» ضمن بررسی مبانی وحدت وجود، نمونه‌هایی از ابیات مولوی در این زمینه را تحلیل کرده و مبانی وحدت وجود را با استناد بر مبانی دینی به گونه‌ای بیان کردند که منطبق بر اصل توحید باشد. در این مقاله از نظر مولانا عشق آدمی را به وحدت وجود می‌رساند و در آموزه‌های اکهارت این و ارستگی است که منجر به وحدت وجود می‌گردد. در حالی که اندیشه‌هایی چون حلول و اتحاد، کفرآمیز است اما وحدت وجود عین توحید است.

پژوهش‌های متعددی هم به تطبیق آثار این دو عارف با شعرا و عرفای دیگر پرداخته‌اند. از جمله: قاسم کاکایی در کتاب «وحدت وجود به روایت ابن عربی و مایستراکهارت»، به بررسی و مقایسه اندیشه‌های عرفانی ابن عربی و اکهارت می‌پردازد. همچنین در مقاله‌ای به عنوان «بررسی تطبیقی اتهام فنا علیه عین القضاة همدانی و مایستر اکهارت» از فاطمه کیایی (۱۳۹۴)؛ «مبانی نظری «فنا» از نظر امام خمینی قدس سره و مایستر اکهارت» از محمد مهدی گرجیان و ابوعلی عبدالقادر محمدی (۱۳۹۹)؛ «بی‌اعتنایی به احکام و شعایر عبادی: اتهامی علیه مایستر اکهارت» از فاطمه کیایی (۱۳۹۴)؛ «فلسفه و معرفت به خدا به روایت

مایستر اکهارت» از مهدی منفرد و محمد مهدی عبدالعلی نژاد (۱۳۹۹)؛ «تیین نسبت بین خدا و ذات الهی با مخلوقات، مبتنی بر وجوه تمایز میان دو مفهوم خدا و الوهیت در اندیشه اکهارت» از عباس یزدانی، محمدعلی دهقان نفتی (۱۳۹۸)؛ «حال سرمدی از نظرگاه مایستر اکهارت و اکهارت تولی» از هادی وکیلی، مرضیه کسرائی فر (۱۳۹۸)؛ «تحلیل چرایی بدعت آمیز بودن جنبش بگین‌ها در مسیحیت» از فاطمه کیانی (۱۳۹۶)؛ «انقطاع: طریق بازگشت نفس به اتحاد دوباره با ذات الهی از نظر مایستر اکهارت» از مظاهر احمد توبی (۱۳۹۶)؛ «مطالعه تطبیقی «وحدت وجود» در نگاه ابن عربی و ماستراکهارت آلمانی» از کامبیز صفیانی (۱۳۹۵)؛ «خدانشناسی اکهارت» فاطمه کیایی (۱۳۹۴)؛ «تاثیر نگرش وحدت وجودی مابانه مولانا جلال الدین بلخی در آثار یونس امره مقاله» از حکیمه دبیران، منظر سلطانی و فاطمه حیدری (۱۳۹۹) و پژوهش‌های متعدد دیگر. پژوهش پیش رو از این که تطبیق میان اندیشه‌های مولوی و اکهارت درباره مفاهیم وحدت وجود، عشق و عزلت در مثنوی و سؤالات پاریسی است؛ بکر و نوآورانه است.

۳-۱. روش و مفاهیم نظری پژوهش

این پژوهش سعی دارد با توجه به دو اثر از این دو عارف گرانمایه؛ «مثنوی معنوی» مولانا و «سؤالات پاریسی» اکهارت سه مفهوم عمیق و مهم عرفانی «وحدت وجود»، «عشق» و «عزلت» را مورد بررسی قرار دهد. روش کار در این پژوهش بر مبناهای مختلف عبارتند از: (الف) بر مبنای هدف، توصیفی-تحلیلی و بیان مهم‌ترین محورها و توصیف و تحلیل یافته‌ها در مثنوی مولوی و سؤالات پاریسی اکهارت در باب وحدت وجود، عشق و عزلت. (ب) بر مبنای پیشینه پژوهش، توسعه‌ای ترویجی است یعنی این تحقیق در ادامه پژوهش‌های تطبیقی پیرامون موضوعات مطرح شده؛ صورت گرفته است. (پ) بر مبنای روش گردآوری داده‌ها نیز اسنادی یا کتاب‌خانه‌ای بوده و با مراجعه به منابع و مآخذ نوشتاری اعم از کتاب، مقاله و پایان‌نامه تدوین شده است. پس از پردازش و مشخص شدن محدوده کار و تحلیل محتوا، وجوه اشتراک و افتراق یافته‌ها را درباره سه مفهوم وحدت وجود، عشق، عزلت در مثنوی معنوی و سؤالات پاریسی یافته و به تفسیر داده‌ها پرداخته شد.

۱-۴. مبانی نظری

۱-۴-۱. وحدت وجود

«بحث وحدت وجود در عرفان‌های شرق و غرب بسیار مهم است وحدت [Pantheism = Oneness] در لغت یگانگی است و در اصطلاح اعتقاد به این اصل است که همه موجودات عالم اصل و منشأ واحدی دارند، و آن وجود با هستی است.» (حلی، ۱۳۹۲: ۲۸۴ - ۲۸۲)

۲-۴-۱. عشق

«عشق از مسائل بنیادین عرفان و تصوّف اسلامی است، چندان که بدون در نظر گرفتن آن، عرفان و حکمت متعالیه قابل فهم نیست. البته عشق از مقولاتی است که تعریفش به ذات، نامیسّر است و کُنْهِش در غایب خفا و پوشیدگی است.» (زمانی، ۱۳۸۳: ۴۳۲)

۳-۴-۱. عزلت

«بعضی از محققان، خلوت و عزلت را مرادف هم دانسته‌اند و بعضی نیز میان آن دو فرق نهاده‌اند و گفته‌اند که خلوت، تنهاشدن از اغیار است و عزلت، تنها شدن از خود و مشاهده حضرت معشوق. با این معنی مرتبه عزلت بالاتر از خلوت است. چنان‌که یکی از عارفان گوید: خلوت، صفت اهل صفوت است و عزلت از نشانه‌های وصلت.» (زمانی، ۱۳۸۳: ۶۳۹)

۴-۴-۱. مولوی

«مولانا به سال ۶۰۴ ه.ق. به روزگار سلطنت سلطان محمدخوارزمشاه (فت، ۶۱۷ ه.ق.) که قلمرو سلطنت او از کوه‌های اورال تا خلیج فارس و از فرات تا سند گسترش داشت، دیده به جهان گشود. خاندان او از چند نسل پیش، در بلخ سکونت گزیده بودند. بلخ در آن روزگار جزو خاک ایران بود و مولانا هم به زبان فارسی سخن می‌گفت.» (حلبی، ۱۳۷۵: ۱۵۷) «وی در نزد ایرانیان و بیش‌تر صاحب نظران جهان، در مقام عارفی بزرگ، شاعری نامدار، فیلسوفی تیزبین و انسانی کامل شناخته شده و هریک از وجوه شخصیتش شایسته هزاران تمجید و اعجاب است. جایگاه او در جهان شعر و شاعری چنان رفیع است که گروهی او را بزرگ‌ترین شاعر جهان می‌دانند و دسته‌ای بزرگ‌ترین شاعر ایرانش می‌خوانند و جمعی وی را یکی از چهار یا پنج تن شاعران بزرگ ایران می‌شمارند.

ملاّی رومی در میان بزرگان ادب فارسی پرکارترین شاعر است و آثار متعدّدی از خود به یادگار گذاشته - است، از جمله مثنوی معنوی که معروف‌ترین مثنوی زبان فارسی است و مطلق عنوان مثنوی را ویژه خود ساخته است.» (نیکلسون، ۱۳۷۶، یادداشت ناشر) آثار او عبارتند از: مثنوی معنوی، غزلیات شمس تبریزی، رباعیات، فیه مافیّه، مکاتیب، مجالس سبعه.

۵-۴-۱. اکهارت Meister Eckhart

فریدریک کاپلستون Frederick Copleston در بیان شرح حال وی چنین نوشته‌است: «مایستراکهارت در حدود سال ۱۲۶۰ در هوخهای Hochheim، نزدیک گوتا Goth، متولّد شد. او مطالعات خود را با ورود به فرقة دومینیکی آغاز کرد و بعداً در [دانشگاه] پاریس به تدریس پرداخت. پس از این‌که پیشوای روحانی

ساکسونی Saxony و بعداً «نایب کل» Vicar-General این فرقه شد، در سال ۱۳۱۱ به پاریس بازگشت و تا سال ۱۳۱۴ در دانشگاه پاریس تدریس کرد. او از پاریس به کلن Cologne رفت و اسقف اعظم آن شهر بود و در سال ۱۳۲۶ پژوهش در آموزه اکهارت را سامان داد. اکهارت به منصب پاپ توسل جست؛ اما در سال ۱۳۲۹، دو سال پس از مرگش، پاپ یوهانس بیست و دوم Papst Johannes XXII، بیست و هشت قضیه برگرفته از نوشته‌های لاتینی اخیر او را محکوم کرد. «(کاپلستون، ۱۳۸۸: ۲۱۴)» (در سال ۱۳۲۷ یا اوایل سال ۱۳۲۸) احتمالاً در آوینیون، Avignon از دنیا رفت او به پدر عرفان آلمانی مشهور شده است؛ زیرا همه آن‌چه مختص تعالیم عارفان آلمانی است و آن را از سنت رایج حیات باطنی در جامعه مسیحی ممتاز می‌کند، از تعالیم وی نشأت می‌گیرد. «(احمدتویی، ۱۳۹۶: ۱۸۰)

«بیش‌تر آثار اکهارت به زبان‌های آلمانی و لاتین نوشته شده است. نوشته‌های لاتین او شامل ترها (احکام)، سؤال‌ها، موعظه‌ها و تفاسیر و آثار آلمانی او شامل سه رساله و ۱۵۰ موعظه است که در اصالت پنجاه موعظه از این تعداد تردید وجود دارد.» (بهجت، ۱۳۷۹: ۱۱) «اکثر آثار باقی‌مانده از اکهارت به لاتین، تفسیر به - حساب می‌آیند و مواعظ متعدّد لاتینی و آلمانی او مبتنی بر نصوص کتاب مقدّس است.» (احمدتویی، ۱۳۸۳: ۱۶۲)

۲. پردازش تحلیلی موضوع

می‌دانیم که «خدا اساسی‌ترین موضوع عرفان است. از این رو، تمام کوشش عارفان در جهت ایجاد رابطه با او صورت می‌گیرد. در طول تاریخ و در سنت‌های عرفانی مختلف راه‌های گوناگونی برای ایجاد رابطه انسان با خدا پیشنهاد شده است. در دو سنت بزرگ عرفانی مسیحیت و اسلام نیز عارفان در این زمینه هم نظریه - پردازای کرده و هم راه‌هایی در عمل پیموده‌اند. هر چند که این راه‌ها دارای مشابهت‌هایی هستند که امکان تطبیق آن‌ها را فراهم می‌آورد، اما اختلافاتی نیز دارند که به مبانی رویکرد آن‌ها به رابطه انسان و خدا برمی‌گردد. خدا در مسیحیت، در قالب عیسی وارد جریان تاریخی بشریت می‌شود و با تجسّد خود نحوه دیگری از رابطه را رقم می‌زند. بدیهی است که چنین خدایی با خدای متعالی و نامحدود اسلام قابل مقایسه نخواهد بود. با این وجود در هر دو سنت، خدا جنبه تشخّص دارد و همین امر موجب آن شده است که بتوان میان آن‌ها مقایسه و تطبیق به عمل آورد.» (قبری، ۱۳۸۶: ۱۳۹) و از میان این مقایسه به مفاهیمی مشترک دست یافت.

۲-۱. آموزه‌های مشترک مولوی و اکهارت درباره وحدت وجود

«وحدت وجود» از اندیشه‌های اساسی عرفان نظری است و در عرفان‌های شرقی و غربی اهمیت خاص و شایانی دارد و دارای تعاریف بی‌شمار و گاهی متناقض است. تعاریف گسترده‌ای برای وحدت وجود در نظر

گرفته‌اند. باتوجه به گفته‌های «بحرانی» در کتاب «آینه‌های نیستی»، وحدت وجود و مفاهیمی نظیر نیستی، نیستی در هستی، فنا، وارستگی و مواردی از این قبیل که مربوط به «الهیات تنزیهی» است گاهی در یک ردیف معنایی قرار گرفته‌اند و «از ذات ناشناختنی و ناگفتنی خدا با تعابیری استعاری نظیر تهیا، واحه، عدم یا نیستی و بی‌نام یاد می‌شود.» (کاکایی و بحرانی، ۱۳۹۰: ۱۴۷) همه مولوی پژوهان بر این باورند که مولانا از حیث مشرب، وحدت وجودی است و نوع وحدتی که به آن رسیده نه از نوع عددی، نوعی و جنسی بلکه وحدتی حقیقی با تجربه عشق است.

مولانا اثر بزرگ خود «مثنوی» را دگان وحدت می‌نامد: مثنوی ما دگان وحدت است و تناقضات صوری را به مدد نیروی وحدت از میان بر می‌دارد.

مثنوی ما دگان وحدت است غیر واحد هر چه بینی آن بُت است

(دفتر ششم، ۱۵۲۸)

«خلاصه کردن اندیشه‌های اندیشمندی چون اکهارت در یک یا چند اصل تا حدود زیادی ساده‌انگاری است، ولی شواهد بسیاری وجود دارد که یک مفهوم کلی بر سراسر آثار وی حاکم می‌باشد که سایر نظریاتش کمابیش زیر مجموعه آنند و مفهوم وحدت است. یکی از محققان بر این باور است که در سه دین ابراهیمی یهود، مسیحیت و اسلام، شواهد عارفان آن‌ها بالصرّاحه به سود دوگانه انگاری است، ولی کمابیش گرایش‌های وحدت وجودی نیز در هر سه دین مشهود است و در این میان اکهارت بیش از همه چنین گرایشی از خود نشان می‌دهد تا به آن حد که بعضی او را پانته‌ایست مطلق خوانده‌اند؛ اما از سوی دیگر، هیچ کس نیز به اندازه او تمایز بین حق و خلق و خدا و بشر را بیان نکرده است. او همواره بر این اعتقاد بود چرا که مخلوق فی نفسه هیچ و عدم صرف است در حالی که خدا وجود محض و کل وجود است.» (کاکایی، ۱۳۹۱: ۵۹-۵۸)

۱-۱-۲. شطحیات «تناقض‌گویی» در عرفان و به‌ویژه در «وحدت وجود»

«اصولاً وحدت وجود نظریه‌ای فلسفی و یا حدّاقل برخاسته از عقل نیست، بلکه جهان‌بینی حیرت و بیان اجتماع ضدّین و نقیضین است که با تعابیر فلسفی سازگار نیست و زبانی غیر از زبان فلسفه را می‌طلبد.» (کاکایی، ۱۳۸۰: ۷۸)

مولانا و اکهارت دارای شطحیاتی هستند که معترف‌اند برای توجیه کاستی‌های زبان در بیان وحدت وجود باید از زبان تمثیل، تشبیه و استعاره استفاده کنیم. به بیانی جزئی‌تر، مولانا برهان الهیاتی را نه هدف می‌داند و نه وسیله اصلی و در دیباچه دفتر پنجم چنین فرموده که «پس گاهی ممکن است به فراخور حال خود یا مخاطب در جایی مطلبی معارض با مطلب دیگری بگوید.» بنابر اعتقاد اکهارت: «زبان محصول حیات

ناسوتی ما است و برای بیان حقایق معنوی و لاهوتی، تناسب ندارد.» (کاکایی، ۱۳۸۰: ۸۲) درجایی دیگر چنین آمده که «اکهارت عمداً شطحیات و تمثیل‌های غیرمتعارف را همراه با زبان و منطقی نو به‌کارمی‌برد تا خواننده را هوشیارسازد.» (کاکایی، ۱۳۹۱: ۳۹)

۲-۱-۲. «وحدت وجود» معادل «اتحاد»

در پاره‌ای از توضیحات این دو عارف سترگ، مفهوم وحدت وجود دقیقاً معادل «اتحاد» آمده است. مولانا ابیات فراوانی درباره‌ی این مفهوم سروده، مانند:

اتحاد یار بایاران خوشست	پای معنی گیر، صورت سرکش است
صورت سرکش، گدازان کن به رنج	تا بینی، زیر او وحدت چو گنج

(دفتر اول، ۶۸۳-۶۸۲)

هم‌چنین در این ابیات نیز از وحدت وجود «اتحاد» سخن به میان آمده است:

گر دو عالم پُر شود سرمست یار	جمله یک باشند و آن، یک نیست خوار
این ز بسیاری نیابد خواری‌ای	خوار که بود؟ تن پرستی ناری‌ای

(دفتر ششم ۶۳۳-۶۳۲)

«اکهارت وحدت نوع انسان با خداوند که در مفاهیم افلاطونی نیز آمده است، را به‌معنای نفی خویشتن و خالی شدن از تصوّرات اشتباه در مورد خدا برای اتحاد با او می‌داند.» (فانینگ، ۱۳۸۴: ۲۰۸) گرچه «اکهارت در برخی از فقرات از آثار خود، هم آثار لاتین و هم آثار آلمانی، بی‌محابا سخن از وحدت می‌گوید و اتحاد را پس‌می‌زند: «خداوند ما، عیسی مسیح، از پدر خود استدعا می‌کند که با او و در او یکی شویم و نه این که صرفاً با او متحد باشیم.» (بحرانی، ۱۳۸۹: ۲۰۵) در واقع می‌توان گفت مفهوم «وحدت وجود معادل اتحاد» در آثار اکهارت امری نسبی است.

۲-۱-۳. مبتنی بر وحدت بودن اصل هستی

«از نظر مولانا، اصل هستی، مبتنی بر وحدت است و ظهور کثرات، جنبه اعتباری و نمودی دارد و این موضوع به مناسبت‌ها و در جاهای مختلف مثنوی آمده است.» (صادقی، ۱۳۹۷: ۳۴۰) «اکهارت در رساله‌ای اذعان می‌کند که: «انسان خدا را در یک می‌بیند و کسی که خدا را خواهد یافت، باید یکی باشد.» (رویتر، ۱۳۸۳: ۱۷۶)

۲-۱-۴. نیستی در هستی

«نیستی مرکبی است که [انسان را] به سوی هستی مطلق می‌کشاند.» (کاکایی، ۱۳۸۶: ۴۲)

خوش بُراقی گشت خنکِ نیستی
(دفتر چهارم، ۴۵۵۵)

سوی هستی آردت گر نیستی

«یعنی همین «نیستی در هستی» و فناي في الله آيين و دين مولاناست و وي را به «هستی در نیستی» و بقاي-
بالله مي‌رساند.» (کاکایی، ۱۳۸۶: ۴۲)

هالك آمد پیش وجهش هست و نیست
هستی اندر نیستی خود طرفه‌ای است
(دفتر سوم، ۴۶۶۲)

«اکهارت برای نشان دادن نیستی خلق، فرمولی دارد که به شکل (خدا + خلق = خدا) در موارد متعدّد بیان -
می‌دارد. همه چیز به علاوه خدا چیزی بیش تر از خدا به تنهایی نیست. اگر کسی خدا را همراه با همه چیزهای
دیگر داشته باشد بیش تر از آن زمانی که فقط خدا را داراست، نخواهد بود.» (کاکایی، ۱۳۸۰: ۶۹)

۲-۱-۵. موجودات از خدا نشأت می‌گیرند یا از عدم؟

«جواب مولانا و اکهارت این است که هم این و هم آن. بی‌رنگی اساس رنگ و مطلق اصل مقید است و بی-
رنگ و بی‌تقیّد و بی‌تعیّن را به يك معنا مي‌توان عدم نامید که موطن اصلي ماست که از آن جا نشأت گرفته‌ایم.
اکهارت پس از آن تحلیل که «نیستی» را خدا و در خدا می‌داند دیدگاه خود را در این زمینه چنین بیان می-
کند: یکی از اندیشمندان می‌گوید همه مخلوقات به حالت عدم در خدا موجودند. خدا در وجود خود همه
مخلوقات را دربردارد. که همان سخن مولاناست که بی‌رنگی اصول رنگ‌هاست و بی‌صورتی اصل همه
صورت‌هاست. پس می‌توان گفت که این «نیستی هستی بخش» در واقع اصل همه هستی‌هاست.» (کاکایی،
۱۳۸۶: ۴۹)

۲-۱-۶. «وحدت وجود» و «وحدت شهود»

«وحدت وجود چه به مفهوم آفاقی و چه به مفهوم انفسی، به معنای یکی بودن (وحدت وجود) و یا یکی دیدن
(وحدت شهود) است... وحدت وجود به نحوه شناخت و ادراک عارف از هستی باز می‌گردد. او در حال محو و
فنا وحدت را شهود می‌کند و شهود خود را نیز عین واقع می‌داند.» (همان، ۱۳۹۱: ۳۷۳) در دیدگاه عرفانی،
وجود یکی است و غیر از آن، همه پدیده‌ها نمودی از آن وجود هستند:

ما عدم‌هاییم و هستی‌های ما
ما همه شیران ولی شیر عَلم
باد ما و بود ما از داد تست
تو وجود مطلق فانی نما
حمله مان از باد باشد دم بدم
هستی ما جمله از از ایجاد تست
(دفتر اول، ۶۰۴-۶۰۲)

«مولانا معتقد است تا مراتب تعیین و حدود کثرت را که منشأ امتیاز است در هم نریزی به وحدت که آسایشگاه جان و روان است نخواهی رسید. سالک با وجود اختلاف روش‌ها و آیین‌ها باید بر همه آن‌ها عبور کند و به کمال هر طریقه متحقق شود تا به سرمنزل وحدت برسد.» (نظری، ۱۳۹۵: ۱۵۶-۱۵۵)

«اکهارت با تعجب می‌گوید: هنگامی که خدای پدر حقایق را ایجاد کرد، مرا نیز ایجاد کرد و من همراه تمام مخلوقات صادرشدم، ولی هنوز در خدای پدر باقی ماندم. او نکته خود را با توجه دادن به این نکته نشان می‌دهد که چگونه همین کلماتی که او در حال سخن گفتن با آن‌هاست، در او باقی می‌مانند، حتی وقتی به جانب شنوندگانش صادر می‌شوند. فاکس (Fax) این «باقی ماندن در» را به عنوان «توصیف اکهارت از نظریه معتبر و روی هم رفته، درست آیین همه در خدایی می‌داند... که همه چیز در خدا و خدا در همه چیز است.» (رویتر، ۱۳۸۳: ۱۶۳-۱۶۲)

۲-۱-۷. قلبی که به وارستگی و نیستی رسیده باشد هیچ دعا و مسئلتی ندارد.

«اکهارت صراحتاً اعلام می‌کند قلبی که به وارستگی و نیستی رسیده باشد هیچ دعا و مسئلتی ندارد مولانا نیز در بحث دعا کلمات بلندی دارد. از دیدگاه وی اولیای خدا رویکردهای مختلفی به دعا داشته‌اند لیکن در مرحله‌ای از وارستگی و ترک اراده و در مرحله تقویض و تسلیم، گروهی از اولیا را می‌شناسد که هم‌زبان اکهارتند.» (کاکایی، ۱۳۸۶: ۵۶)

قوم دیگر می‌شناسم ز اولیا	که دهانشان بسته باشد از دعا
از رضا که هست رام آن کرام	جستن دفع قضاشان شد حرام
در قضا ذوقی همی بینند خاص	گُفرشان آید طلب کردن خلاص

(دفتر سوم، ۱۸۸۲-۱۸۸۰)

۲-۱-۸. وحدت وجود و خانه دل

«به عقیده مولوی و اکهارت وقتی خانه دل از غیر خدا خالی شود، خدا که تابه‌حال از آن خارج شده بود، دوباره در انسان وارد می‌شود، در او سکونت می‌کند و در او زندگی خواهد کرد؛ لذا نه حلاج و نه بایزید، بلکه خدایی که در آن دو ساکن بود و زندگی می‌کرد «اناالحق» و «سبحانی ما اعظم شأنی» گفت.» (لاهیجی، ۱۳۹۰: ۲۶۹)

۲-۱-۹. وحدت وجود و قرب نوافل

مولانا حدیث قرب نوافل را بارها در جهت بیان اندیشه‌های عرفانی خود به کار برده است. بنا به آنچه از حدیث قرب نوافل گفته شد، در اثر این قرب حق با اسم باطن خویش در این جهان متجلی می‌شود. مولوی «می‌دانست که او [خدا] را از طریق تفکر، از طریق عقل و از طریق علم عادی که ضد را به ضد می‌شناسد نمی‌توان شناخت، اما باز می‌دانست که او را می‌توان به نور باطن مشاهده کرد. می‌دانست که ورطه‌ای عبورناپذیر وی را از او جدا می‌دارد، اما نیز می‌دانست که قرب فریاض و نوافل می‌توانست او را محبوب الله سازد و در چنان حال رهایی از خودی ممکن بود وی را مشمول اشارت بی‌یَسْمَع و بی‌یُبْصِر که مأخوذ از فحوای یک حدیث قدسی بود سازد و گوش و چشم وی را تجلی‌گاه او نماید.» (زرین‌کوب، ۱۳۷۴: ۳۰۰)

این نکردی تو که من کردم یقین	ای صفات در صفات ما دَفین
تو درین مُستعمَلی نه عاملی	زانکه محمول منی نه حاملی
ما رَمِیتَ اِذ رَمِیتَ گشته‌ای	خویشتن در موج چون کف هشته‌ای
لا شدی پهلویِ اِلا خانه‌گیر	این عَجَب که هم اسیری هم امیر

(دفتر چهارم، ۲۹۴۸-۲۹۴۵)

«اکهارت نیز در جای‌جای سخنش مضامینی را بیان می‌دارد که با حدیث قرب نوافل بسیار نزدیک است. از جمله می‌گوید: چشمی که من با آن خدا را می‌بینم، همان چشمی است که خدا مرا با آن می‌بیند چشم من و چشم خدا یک چشم، یک علم و یک محبت است. نفس به سوی خدا پیش می‌رود به‌جایی می‌رسد که همواره با خدا باقی خواهد ماند. در آن‌جا دیگر نه از امور مادی یاد می‌کند و نه از خودش. در آن‌جا نفس در خدا حل شده است و خدا در نفس. در آن‌جا هر چه را نفس انجام می‌دهد در خدا انجام می‌دهد.» (کاکایی، ۱۳۹۱: ۳۵۴)

۲-۱-۱۰. قوس نزول و قوس صعود

«براساس نظر علمای الهی، عرفا و اهالی تصوّف، نفس ناطقة ملکوتی و لطیفه روح انسانی در آغاز وجودش ذاتاً مجرد است و به سیر و سفر است کمالی و پیمودن قوس نزول از عالم نورانی مفارقات به جهان ظلمانی خاک فرودآمده و به بدن انسانی تعلّق گرفته است؛ برای این‌که به مقام کامل انسانی یا انسان کامل که «گون جامع» و اشرف مخلوقات است برسد، باز با پیمودن قوس صعود به مرجع اصلی باز می‌گردد که «اَنَا لِلَّهِ و اَنَا اِلَيْهِ راجعون» لذا کُلّ مثنوی به نوعی تفسیری از این آیه است؛ یعنی با قوس نزولی، از حکایت نی آغاز و به قوس صعودی، یعنی سرگذشت برادر کوچک‌تر در داستان شهزادگان ختم می‌شود.» (قبادی‌کیا و بهنامفر، ۱۳۹۵: ۱۸۳-۱۸۲) همین مسئله در نظام فکری اکهارت نیز وجود دارد: «اتّحاد و یا وحدت بین دو شیء تنها

در جایی رخ می‌دهد که یکی از در عین، از وجود یا عین خویش فراتر رفته یا تهی شود و یا آن را ترک گوید. این امر یا در تجلی خدا در قوس نزول رخ می‌دهد که آن‌جا مرتبه خلق و ساحت ظهور است و یا در فنا و در قوس صعود حاصل می‌شود که آن‌جا مرتبه حق است و ساحت بطون حق و خلق در هر دو ساحت حضور دارند. اگر خدا را «وجود» بدانیم نفس «نیستی» است و اگر نفس را «موجود» بدانیم، خدا به این معنی، موجود نیست. اکهارت از دو فنا و یا دو وحدت سخن می‌گوید که متناظر با همان وحدت در قوس نزول و وحدت در قوس صعود است: «هم‌چنان‌که او در من فانی می‌شود من نیز در او فانی می‌گردم.» (کاکایی، ۱۳۹۱: ۳۰۰)

۱-۲-۱۱. وحدت وجود و توحید افعالی

«در آثار مولانا به موارد معدودی برمی‌خوریم که هم‌چون اکهارت به رهایی از ساحت صفات و نیل به ساحت ذات اشاره می‌کند در واقع مولانا در ابیاتی اشاره به توحید افعالی دارد «جنگ»، «نی» و «شطرنج» به‌خوبی آن را تبیین می‌نماید و شاید معادل مناسبی برای ترک اراده از دیدگاه اکهارت باشد.» (کاکایی، بحرانی، ۱۳۹۰: ۱۵۸)

ما چو چنگیم و توزخمه می‌زنی	زاری از مانی، تو زاری می‌کنی
ما چو ناییم و نوا در ما ز تست	ما چو کوهیم و صدا در ما ز تست
ما چو شطرنجیم اندر برد و مات	برد و مات ما ز توست ای خوش صفات

(دفتر اول، ۶۰۰-۵۹۸)

«توحید افعالی و فناء اراده بشر در اراده حق را اکهارت بازبانی دیگر بیان می‌کند: اراده کامل و حقیقی تنها زمانی می‌تواند وجود داشته باشد که ما، به کلی، در اراده خدا ذوب شده باشیم و دیگر واجد اراده خود نباشیم. هر چه قدر کسی این چنین باشد، در خدا بیش‌تر ریشه‌دارد.» (کاکایی، بحرانی، ۱۳۹۰: ۱۵۷)

۱-۲-۱۲. وحدت وجود و مرگ اختیاری

در اسلام و مسیحیت بر مرگ ارادی تأکید شده است: «یعنی همان‌طور که معصوم فرمود: مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا (بمیرید قبل از آن که بمیرید) مولانا و اکهارت عاشق‌وار مرگ اختیاری را می‌طلبند» (کاکایی، ۱۳۸۶: ۶۳)

۲-۲. عشق

«عرفا راز آفرینش و سرّ وجود را در کلمه «عشق» خلاصه می‌کنند و عشق را مبنای آفرینش و وجود می‌دانند. باید دانست که عشق نتیجه ادراک و معرفت و حاصل علم و ادراک و معرفت و احاطه آن به حسن و جمال، عشق پیدا آید.» (کی منش، ۱۳۶۶: ۷۱۰)

۲-۲-۱. اتحاد عاشق و معشوق

«مولانا می‌گوید عشق نه تنها فاصله عاشق و معشوق را پُر می‌کند بلکه عاشق در معشوق فانی می‌شود و با او متحد می‌گردد. این مطلب را در حکایتی لطیف که از بیت (۱۹۹۹) دفتر پنجم آغاز می‌شود تبیین کرده - است.» (زمانی، ۱۳۸۳: ۴۴۲-۴۴۱)

گفت مجنون: من نمی‌ترسم ز نیش
منبلم بی زخم ناساید تم
صبر من، از کوه سنگین هست بیش
عاشقم، بر زخم‌ها برمی‌تم
لیک از لیلی وجود من پُرس
این صدف، پُر از صفات آن دُر است
(دفتر پنجم ۲۰۱۹-۲۰۱۵)

«مایستر اکهارت در ارتباط با اتحاد عاشق و معشوق می‌گوید در نظام‌های دینی، عشق به خداوند، ضرورتاً یک تجربه فکری است و در عرفان یک تجربه احساسی شدید از وحدت است که به طور ناگسستی با ابراز این عشق در همه اعمال زندگی بستگی دارد و سپس می‌گوید: اگر من خود را به خدا برسانم و در ذات او با او یکی شوم، دیگر اختلافی بین ما باقی نمی‌ماند و از راه شناختن خدا او را به درون خود می‌آورم و با عشق - ورزیدن به او در او حلول می‌کنم.» (تابانفرد، رسمی، ۱۳۹۹: ۸۸)

۲-۲-۲. دوسویه بودن عشق

«مولانا بر این باور است که «حق تعالی با خود نزد عشق می‌بازد، عشق موجودات، انعکاس عشق اوست و هم‌چنان‌که او عاشق خود است، آفرینش نیز بر وی عشق می‌ورزند. در عین این‌که عشق نسبتی میان هر دو و هر یک به اعتباری عاشق است و به لحاظ دیگر معشوق.» (خدادادی، کهدویی، ۱۳۹۱: ۱۱۳) اکهارت نیز درباره دوسویه بودن عشق، چنین می‌گوید: «اگر می‌خواهی خدا از آن تو باشد باید تو از آن خدا باشی، درست همان‌طور که زبان یا دست من [از آن من است.] بنابراین من می‌توانم با او هر آن‌چه را می‌خواهم انجام دهم... در آن صورت، خدا آغاز و انجام همه فعالیت‌های تو خواهد بود... کسی که در همه امور چیزی جز خدا را در نظر نداشته باشد و به چیزی جز خدا محبت نرزد، خدا هم الوهیت (divinity) خویش را به او می‌دهد.» (کاکایی، ۱۳۹۱: ۳۵۶)

۲-۳. نیستی «وحدت وجود» و عشق

از مولانا سخن در باب این مقوله فراوان است در این جا تنها به دو بیت بسنده می‌شود:

مطربِ عشق این زند وقتِ سماع بندگی بند و خداوندی صداع
 پس چه باشد عشق؟ دریای عدم درشکسته عقل را آن جا قدم
 (دفتر سوم، ۴۷۲۲-۴۷۲۱)

به قول اکهارت: «وارستگی محض [نیستی، وحدت وجود] نه فوق خود چیزی را می‌بیند و نه دون خود؛ نه تمّای کرنش دارد و نه تمنای استعلا؛ نه می‌خواهد فروتر باشد و نه فراتر... نه می‌خواهد این باشد و نه آن. می‌خواهد عدم محض باشد. آن چه رسیدن به این مقام نیستی را میسر می‌سازد عشق است.» (کاکایی، ۱۳۸۶: ۶۰) با اندکی تأمل در می‌یابیم که گویی اکهارت این ابیات را شرح و تفسیر کرده است.

۲-۳. عزلت

باتوجه به مطالعات انجام شده، عزلت را می‌توان مترادف تبّتل، انقطاع و مفاهیمی از این قبیل دانست هم‌چنین عزلت از نظر معنایی هم‌ردیف «خلوت» است هر چند اندیشمندانی هستند که بین این دو واژه تفاوت قائل شده‌اند.

مولانا و اکهارت از آن جایی که «عزلت، انقطاع، وارستگی و تبّتل» را یکی از راه‌های رسیدن به خدا می‌دانند در اصل مفهوم با یکدیگر اشتراک دارند اما در نهایت باید گفت که عزلت‌گزینی یکی از اصطلاحات عرفانی بسیار رایج در اسلام است و مولانا آن را به عنوان یک اصل تلقی می‌نماید اما در عرفان آلمانی نزد بهترین پیروان این عرفان و حتّی در دیرها به معنای گوشه گرفتن از دنیا و فرار از آن نبوده است. بنابراین آنچه که از نظر اکهارت مهم می‌نماید، رهایی درونی و آزادی از تعلّقات دنیوی است.

«اکهارت انقطاع را عالی‌ترین فضیلت می‌داند و انقطاع از مخلوقات را گاهی معادل انزواطلبی یا عزلت-گزینی در نظر نمی‌گیرد و آن را به معنای ترك پیوند قلبی با همه چیز دانسته و بر این باور است که وقتی خود را ترك گفتیم در واقع همه چیز را ترك گفته‌ایم.» (توران، ۱۳۸۹: ۱۰)

سخن از آموزه‌های مشترک مولوی و اکهارت درباره وحدت وجود، عشق و عزلت فراوان است و به لحاظ رعایت اختصار ناگزیریم سخن را به پایان بریم.

۳. نتیجه‌گیری

با توجه به مطالعات انجام شده، اساس و بنیان همه مکاتب عرفانی «وحدت وجود» است و عارفان همواره در سراسر تاریخ کوشیده‌اند تا ارتباط بین خدا و انسان را حفظ نمایند. «وحدت وجود» از اندیشه‌های اساسی

عرفان نظری است و در عرفان‌های شرقی و غربی اهمیت خاص و شایانی دارد و دارای تعاریف بی‌شمار و گاهی متناقض است. اغلب اندیشمندان اتفاق نظر دارند که مولانای ایرانی و اکهارت آلمانی در زمره عارفان وحدت‌جوی هستند و اصل هستی را مبتنی بر وحدت می‌دانند.

ساده‌ترین تعریف آن چنین است: خدا همه چیز است و همه چیز خدا، خدا کل است و کل خدا، خدا جهان است و جهان خدا، وجود یکی است و آن تنها خداست و بقیه، مظاهر و تجلیات آن وجود مقدس هستند. وحدت‌وجود و مفاهیمی نظیر نیستی، نیستی در هستی، فنا، وارستگی، تبث، انقطاع، وارستگی، عدم تعلق، قطع‌علاق، فنا، ترک مواردی از این قبیل گاهی در یک ردیف معنایی قرار گرفته‌اند و چون زبانی غیر از فلسفه و تعقل را می‌طلبند و مربوط به «علم اسرار» است، گاهی عرفا در تبیین مسئله با شطحیات مواجه می‌شوند و این دو عارف سترگ نیز از این قاعده مستثنی نیستند.

از سویی دیگر، عارف در برابر عظمت خدا، خود را هیچ می‌پندارد، مقصود چنین است که هستی در ذات خدا منحصر است و فراتر از خدا هر چه هست، تنها نمود و تجلی او است. یعنی خداوند، هستی محض است. با توجه به همین تعریف، می‌توان گفت که شدت و کمال هستی او موجب «عشق» به ظهور و تجلی می‌گردد و انسان اگر به خدا معرفت پیدا کند به او «عشق» می‌ورزد. در واقع خدای ادیان، خدایی است که می‌توان به او عشق‌ورزید و با او انس گرفت، همان خدایی که به بندگانش نعمت و نعمت می‌بخشد. خدای عرفا خدایی محبوب و دوست‌داشتنی است. مولانا و اکهارت بر این باورند که «هر کسی کاو دورماند از اصل خویش / بازجوید روزگار وصل خویش» به عبارتی دیگر انسان در ابتدا با خدای خود دارای وحدت بود و بنابر دلایلی از این وحدت اولیه و عالم معنا جداگشت، این جدایی منجر به آفات عدیده روحی و روانی گشت «از نیستان تا مرا بیریده‌اند / از نفیرم مرد و زن نالیده‌اند» برای جبران این آسیب و بازگشت به اصل خویش باید به معرفت و شناخت خدا دست یافت و این معرفت از وادی پرفراز و نشیب و ناگفتنی عشق به حقیقت برتر یعنی خدا حاصل می‌گردد «هر چه گویم عشق را شرح و بیان / چون به عشق آیم خجل‌گردم از آن»، عشق‌ورزیدن به خدا یعنی تمام توجه خویش را به وی معطوف‌داشتن و گاهی از خود و خلق بریدن و به تعبیر عرفا «گوشه عزلت گزیدن» است. مفهوم «عزلت» یا گوشه‌گیری، ترک صحبت، خلوت، انقطاع و انزوا است که با کناره‌گیری از آدمیان و کنج خلوت گزیدن می‌توان همیشه به یاد معشوق ازلی و ابدی بود. البته در کتاب‌های گوناگون عرفانی، تعاریف بسیاری درباره عزلت دیده می‌شود و همگی بر این باورند که بریدن از خلائق راهی برای رسیدن به خداست.

در نهایت می‌توان گفت مفاهیم عمیق عرفانی وحدت‌وجود، عشق و عزلت را در اغلب موارد نمی‌توان تفکیک کرد و درهم‌تنیده و منسجم هستند و دلایلی که بررسی آموزه‌های مشترک مولانا و اکهارت را مطلوب و

خواستنی می‌نماید، وجود اشتراکات فراوانی است که امکان گفت‌وگوی فراتاریخی و فراجغرافیایی ایشان را فراهم می‌نماید، هردوی ایشان از عارفان وحدت‌وجودی هستند اما عشق از منظر مولانا بسیار پربسامدتر است تا اکهارت و وارستگی «عزلت، انقطاع» از نظر اکهارت عالی‌ترین فضیلت در نظر گرفته شده است. مولوی و اکهارت، زبان روشن عرفانند و گوش جان سپردن به آموزه‌های گرانقدر ایشان، می‌تواند راهگشای مناسبی برای بهترزیستن در غربت عصر حاضر باشد.

منابع و مأخذ

قرآن مجید.

- احمدتویی، مظاهر. (۱۳۸۳). *معنای ظاهری و باطنی قرآن در نظر مولوی و کتاب مقدس در آرای اکهارت*. مقالات و بررسی‌ها، دوره سی‌وهفتم، صص ۱۷۲-۱۶۱
- احمدتویی، مظاهر. (۱۳۹۶). *انقطاع: طریق بازگشت نفس به اتحاد دوباره با ذات الهی از نظر مایستر اکهارت*. مجله ادیان و عرفان، سال پنجاهم، شماره دوم، صص ۲۰۰-۱۷۹
- بهجت، حمیده. (۱۳۷۹). *عرفان مسیحی در آلمان (قرن ۱۳ و ۱۴ میلادی)*. نشریه: مدرّس علوم انسانی شماره شانزدهم، صص ۱-۱۶
- بحرانی، اشکان. (۱۳۸۹). *آینه‌های نیستی (الهیات سلبی در آثار مولانا و مایستر اکهارت)*. مقدمه: کاکایی، قاسم. تهران: علم.
- تابانفرد، عباس - رسمی، سکینه. (۱۳۹۹). *تحلیل هیجان مثبت «عشق عرفانی» در مثنوی معنوی با رویکرد مثبت‌گرا*. متن پژوهی ادبی، سال بیست‌وچهارم، شماره هشتادوپنجم، صص ۱۱۲-۶۹
- توران، امداد. (۱۳۸۹). *از انقطاع تا فنا در اندیشه اکهارت*. مجله هفت‌آسمان، شماره چهل‌وششم، هفت آسمان، دوره دوازدهم، صص ۳۴-۷
- حلبی، علی اصغر. (۱۳۷۵). *تأثیر قرآن و حدیث در ادبیات فارسی*. چاپ چهارم، تهران: اساطیر.
- حلبی، علی اصغر. (۱۳۹۲). *تاریخ تصوّف و عرفان*. تهران: زوّار.
- خدادادی، محمد- کهدویی، محمدکاظم. (۱۳۹۱). *تجلی نظریه وحدت وجود در اشعار عمان سامانی با نگاهی به آرای شمس تبریزی و مولوی*. مطالعات عرفانی شماره شانزدهم، صص ۱۳۸-۱۰۷
- رویتر. جیمز. ای. (۱۳۸۳). *دگرگونی انسان در نظر ابن عربی و اکهارت*. مترجم: محمد هادی ملازاده، فصلنامه علمی - ترویجی دانشگاه قم، سال ششم، شماره اول، صص ۱۸۰-۱۵۳
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۴). *آشنایی با نقد ادبی*. چاپ سوم، تهران: سخن.

زمانی، کریم. (۱۳۸۳). *میناگر عشق* (شرح موضوعی مثنوی معنوی، مولانا جلال‌الدین محمد بلخی). چاپ دوم، تهران: نشرنی.

صادقی، معصومه. (۱۳۹۷). *وحدت و کثرت ادیان با رویکرد عرفانی در مثنوی مولوی*. فصلنامه عرفان اسلامی، سال چهاردهم، شماره پنجاه و ششم، صص ۳۲۶-۳۴۱
فانینگ، استیون. (۱۳۸۴). *عارفان مسیحی*. مترجم: فریدالدین رادمهر، تهران: نیلوفر.

قبادی کیا، علی - بهنام فر، محمد. (۱۳۹۵). *تأملی در تمامی یا ناتمامی مثنوی مولوی*. نشریه ادب و زبان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، سال نوزدهم، شماره سی و نهم، صص ۱۸۸-

۱۶۵

قبری، بخشعلی. (۱۳۸۶). *راه‌های رابطه انسان با خدا از نظر ترزا و مولوی*. نیمسال نامه تخصصی پژوهشنامه ادیان، سال اول، شماره اول، صص ۱۶۷-۱۳۹

کاپلستون، فردریک چارلز. (۱۳۸۸). *تاریخ فلسفه*. مترجم: سیدجلال‌الدین مجتوبی، ج ۱: یونان و روم، چاپ ششم، تهران: علمی و فرهنگی.

کاکایی، قاسم - بحرانی، اشکان. (۱۳۹۰). *فناهی صفاتی از دیدگاه مولانا و مایستر اکهارت*. مطالعات اسلامی، فلسفه و کلام، سال چهل و سوم، شماره پیاپی ۸۶/۲، صص ۱۷۶-۱۴۷

کاکایی، قاسم. (۱۳۸۰). *وحدت وجود: تجربه، تعبیر، تمثیل*. فصلنامه اندیشه دینی دانشگاه شیراز، دوره دوم، شماره چهارم، صص ۱۱۲-۷۹

کاکایی، قاسم. (۱۳۸۶). *نیستی و کارکرد آن در مباحث الهیات در نگاه مولانا و مایستر اکهارت*. نامه حکمت، سال پنجم، شماره دوم، صص ۶۶-۳۹

کاکایی، قاسم. (۱۳۹۱). *وحدت وجود به روایت ابن عربی و مایستر اکهارت*. چاپ پنجم، تهران: هرمس. لاهیجی، شمس‌الدین محمد. (۱۳۹۰). *مفاتیح الاعجاز فی شرح گلشن راز*. مصحح: محمدرضا برزگر-

عفت (خالقی) کرباسی، چاپ نهم، تهران: زوار.

مولوی، جلال‌الدین محمد. (۱۳۷۶). *مثنوی معنوی*. تصحیح رینولدالین نیکلسون، تهران: ققنوس. نظری، ماه. (۱۳۹۵). *بیان وحدت شگردهای تمثیلی در مثنوی معنوی*. فصلنامه تحقیقات تعلیمی و

غنایی زبان و ادب فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر، شماره پیاپی: سی‌ام، صص ۱۶۸-۱۵۱

parisian Questions and prologues Trans. and intro. Armand A. (۱۹۷۴). Meister Eckhart

.Toronto: pontifical Institute of mediaeval Studies Maurer